

İhvân-ı Safâ düşüncesinde müzik ve kosmos ilişkisi

Yalçın Çetinkaya*

Sorumlu Yazar:

*Doç., İTÜ Türk Müsikîsi Devlet Konservatuarı Müzikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

Email: yalcincetinkaya60@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8836-9851>

Özet

İhvân-ı Safâ, Pythagoras okulunun 10. yüzyıldaki temsilcileri ve pekçok ilim dalında onun takipçileri olduklarını ifade etseler de, özellikle müzik alanında Pythagoras'ın yaşadığı M.Ö. 6. yüzyıldan kendi yaşadıkları döneme kadar oluşmuş ve bir gelişme seyri izlemiş müzik düşünce ve birikimlerinden de etkilenecek ve bunu kendi müzik düşüncelerine katarak bir müzik düşüncesi ve “müzik düşünce biçimi” meydana getirdiklerini söyleyebiliriz. Gezegenlerin hareketinin Ud nağmeleri gibi olduğunu, Ud'un dört telinin, toprak, ateş, hava ve su gibi tabiatın dört ana unsuruna karşılık geldiğini ileri sürmek, bugün için bile oldukça yeni ve heyecan verici görüşlerdir. Ancak İhvân-ı Safâ'nın bu düşüncelerinin de genellikle, üstadları kabul ettikleri Pythagoras'ın kosmos anlayış ve düşüncesinden müphem düşünceler olduğunu hatırlatmak isterim. Her ne kadar Pythagoras etkisi olsa da, İhvân-ı Safâ'nın müzik ve kosmos ilişkisi hakkındaki bu düşünce ve yorumlarını Ud üzerinden kurup izah etmeleri, bu düşüncenin ve izah biçiminin orijinal olduğunu göstermektedir. Çünkü Ud, İhvân-ı Safâ'nın yaşadığı dönemlerde ve sonrasında da, hem bölgelerinde hem de genel anlamda İslâm müzik çevrelerinde en muteber enstrümandır. Ud, adeta İslâm müzik kültürünün ve medeniyetinin ortak bir enstrümanı gibidir. Ne Pythagoras'ın kendi düşüncelerinde, ne bu okula bağlı Pythagorasçılar'da ve ne de İhvân-ı Safâ'ya kadar diğerlerinde bu şekilde bir “müzik-kosmos ilişkisi” kurmaya yönelik bir bilgi görülmemektedir. İhvân-ı Safâ'nın, Pythagoras'tan öğrendikleriyle gezegenlerin dönerken nağmeler çıkardıklarını söylemelerini; Pythagoras'ı üstadları kabul etmeleri ve onun öğretilerine tâbî olmaları dolayısıyla anlamak mümkün ancak İhvân, üstadlarının bu düşüncesine tâbî olmakla birlikte bu düşüncüyü tefsir ve te'vîl ederek yeni açılımlar da getirmiş. Meselâ gezegenlerin (feleklerin) dönerken çıkardıkları nağmelerin Ud nağmeleri gibi olduğunu söylemek gibi. İhvân'ın Ud nağmelerine ve Ud'un tellerine yükledikleri anlamlarla birlikte gâye, Ud telleri ve nağmeleri ile gezegenlerin varlıkları, fizikî özellikleri ve hareketleri hakkında bir bağlantı kurmaktır.

Anahtar kelimeler

ihvân-ı safâ, risâleler, pythagoras, gezegenlerin hareketi, ud nağmeleri, kosmos

İhvân-ı Safâ, İslâm düşünce târihinde, gerek doğuşu ve gerekse sistemiyle oldukça farklı bir konuma sahip bir ekol olarak kabul edilmektedir. Basra'da kurulan İhvân-ı Safâ adlı bu düşünce ekolünün tam adı, İhvân es-Safâ ve Hullân el-Vefâ ve Ehl el-Hamd ve Ebnâ el-Mecd idi. İhvân-ı Safâ adı, bilim ve felsefeyle, bizzat bunlar uğruna değil de, bünyesinde heterojen

İslâm devleti elitinin dînî zümreler, ulusal topluluklar ve bizzat Müslüman mezhepler arasında yayılmış bulunan çatışmalardan iltica edebileceği bir tür ahlâkî-manevî cemaat teşkil edebilmek umuduyula uğraşan bir grup bağımsız düşünür (libres penseurs) tarafından kullanılmıştı (Taylan, 1983, s.148, Şerif, 1990, s.327).

İhvân-ı Safâ'nın en önemli eseri, ansiklopedi niteliğindeki "Risâleler"dir. Risâleler gözden geçirildiğinde, "Temizlik Kardeşleri ve Vefâ Dostları"nın birer "Arı gönüllü ve her delile î mân ederek bağlılık gösteren kardeşler" oldukları anlaşılır (Corbin, 1986, s.138). Basra'da Buveyhîlerin saltanatı esnasında ortaya çıkmış olan İhvân-ı Safâ, gizli bir felsefî-dînî topluluk olma özelliğini taşıyordu. Macit Fahri'nin görüşüne göre, imâmları İsmail'in 760 târihinde ölmesinden sonra gizli siyâsî propaganda faaliyetlerine başlayan bir Şîî tebaa olan İsmailî şahısların oluşturduğu bir düşünce ekolüdür İhvân-ı Safâ ve ilk İsmailî ve özellikle "Karmatî dâî"lerin (propagandist) gizli propaganda faaliyetlerini, ona yeni bir ilmî ve felsefî ruh katarak sürdürmüşlerdir (Fahri, 1987, s.134).

İhvân-ı Safâ, Pythagoras okulunun 10. yüzyıldaki temsilcileri ve pek çok ilim dalında onun takipçileri olduklarını ifade etseler de, özellikle müzik alanında Pythagoras'ın yaşadığı M.Ö. 6. yüzyıldan kendi yaşadıkları döneme kadar oluşmuş ve bir gelişme seyri izlemiş müzik düşünce ve birikimlerinden de etkilenerek ve bunu kendi müzik düşüncelerine katarak bir müzik düşüncesi ve "müzik düşünce biçimi" meydana getirdiklerini söyleyebiliriz. Bunu ileri sürerken de, özellikle müzik ve kosmos ilişkisini kurarken bu ilişkiyi Pythagoras'ın başlattığı noktadan daha ilerilere götürdüklerini anladığımız Risâleler'indeki müzik metinlerinden anlayabilmek mümkündür.

Mûsikîyi kâinat ile izah etmek, kadîm bir gelenektir. İslâm düşünce dünyasında da mûsikî, kozmik sembollerle ve varlıklarla açıklanır ancak bu açıklamalar tamamen

İslâm düşünürlerinin geliştirdikleri orijinal bir açıklamadır, bu kadîm bir mûsikî öğretisidir ve İslâm kültür ve düşüncesi üzerinden, yenilenmek ve genişletilmek suretiyle, İslâm düşünce perspektifi içinde devam eder. Çünkü İslâm düşüncesi, kültür ve medeniyeti, bu okuma ve izah etme şeklini kendi varlık tasavvur ve tahayyülüne daha uygun bulmuştur. Mûsikîyi bu şekilde okuma biçiminin Batı'da St. Boethius ile sona erdiğini söyleyebiliriz. Aziz Boethius'un müziğe getirdiği yaklaşım, tam anlamıyla Pythagorien bir yaklaşımdır ve Pythagoras düşüncesinden etkilenmiş olduğunun açık bir göstergesidir. Aziz Boethius'un özellikle "Musica Mundana (Göklerin, gezegenlerin müziği)" olarak açıklanabilecek yaklaşımı karakteristik Pythagorien bir yaklaşımdır ve kadîm müzik düşüncesinin Hıristiyan dünyadaki önemli yansımasıdır. Aziz Boethius, müziğin yapısını incelediği özellikle Pythagoras'ın evrenin uyumu üzerine görüşlerini açıklamaya çalıştığı "De Institutione Musica" adlı beş ciltlik çalışmasının ilk dört cildini yine Gerasalı Nicomakhos'un "Harmonikon Enkhiridion" adlı yapıtına, son cildini Ptolemaeus'un "Harmonica"sına dayandırmıştır (Çetinkaya, 2018, s.1788-1804, Chadwick, 1991, s.19).

İslâm dünyasında mûsikî ile ilgili söylenmiş pek çok söz, yazılmış pek çok eser bulunmaktadır. İslâm düşünce dünyasının en önemli ekollerinden biri olan İhvân-ı Safâ'nın "Risâleler" adlı eserleri, Hermetik, Pythagorien ve Neo-Platonist düşüncelerin adeta vahy süzgecinden geçirilerek ele alındığı bir ansiklopedi niteliğini taşır ve kendilerinden sonraki düşünürlere de yüklü bir bilgi malzemesi sunar (Çetinkaya, 1995, s.7). Mûsikî risâlesi, İhvân-ı Safâ'nın Risâleler adlı

eserinin beşinci risâlesidir ve matematik kısmındandır. İhvan-ı Safâ, “Mûsikî” unvanlı bu risâlelerinde, cismanî ve ruhanî sanattan mürekkebe olan bu sanatı zikretmek istediklerini belirterek, mûsikî risâlesine şu sözlerle başlarlar: “Biz, daha önceki iki risâlemizde, ilimlerin cinslerinden olan rûhânî ilmî sanatlardan, sanatların cinslerinden olan cismanî ilmî sanatlardan söz ederek, her birinin mahiyetini, nevîlerinin kemmiyetini ve her ikisinden matlûb olan aġrâzı açıkladık. Bu “Mûsikî” unvanlı risâlede de cismânî ve rûhânî sanattan mürekkebe sanatı zikretmek istiyoruz. O, “en-Niseb”i bilmede te’lif sanatıdır. Bu risâlede amacımız ġinâ ve melâhî sanatını öğretmek değildir. Her ne kadar bunları zikretmemiz gerekiyorsa da amacımız, “en-Niseb”i, ġinâ ve melâhî ile te’lif keyfiyetini bilmek, bu ikisinin bilgisine vakıf ve bütün sanatlarda maharetli olmaktır (İhvan-ı Safâ, 1957, s.183).

Müslüman kâinatında bir “İbrahimî Pisagorculuk” vardı ve bu algı Pythagoras’ın adeta “Müslüman” bir şahsiyet haline büründürülmesi, hatta bazı İslâm büyüklerince “Nebî” olarak kabul edilmesine dayanmaktaydı (Sunar, 1974, s.16). Ancak Pythagoras’ın “ilk ilke (arché)” kabul ettiği “Sayılar” ve sayılar üzerine geliştirdiği doktrini ve düşüncesi, bilim çevrelerinde tartışılmalı bir düşüncedir. Nasr’a göre bu “Sayılar” niceliksel olmalarının yanı sıra niteliksel varlıklardır ve modern sayılar gibi basitçe çarpma ve bölmeye tâbî tutulamaz. Onlar “nicelik” (kemiyyet) ile aynı şeyler değildirler. Bir başka söyleyişle, onların tabiatı sadece niceliksel yönlerinden ibaret değildir. Tam aksine Pisagoryen sayılar, “Bir’in yansıtıcısıdır” ve yansıtıkları bu kaynaktan hiçbir zaman tam anlamıyla

kopmazlar. Dolayısıyla çokluklar dünyasından bir varlıkla özdeşleştikleri zaman, o varlığı Tevhîd’e veya bütün varlığın kaynağı olan Mahz Vücûd’a (Pure Being) götürürler. Bir varlığı herhangi bir sayı ile özdeşleştirmek, bütün sayıları Bir’e (Tevhîd’e) götüren gizli bir bağ aracılığı ile, o varlığı kaynağına bağlamak anlamına gelmektedir. (Nasr, 1988, s.58). Ülken’e göre ise Pythagoras’ın kendisi de aklî ve değişmez bir kanunluluk düzeni gösteren sayıları, her şeyin ölçüsü olarak yorumlamaktaydı. (Ülken, 1974, s.59). Fritjof Schuon da sayılarla ilgili geleneksel düşünce biçimleri hakkında şunları söylemektedir: “Bunlar geometrik şekillerle niceliksel yerine evrensel anlamların sezilmesini gerektiren Pisagoryen (Pythagorean) anlamıyla sayılardır. Üçgen ve kare nicelik değil, şahsiyettirler. Onlar araz değil, cevherdirler. Sıradan sayılar, toplama yolu ile elde edilebilir, fakat niteliksel sayılar, ana birliğin (principal unity) içsel veya esasî olarak farklılaşması sonucunda elde edilebilir. Onlar hiçbir şeyle toplanamaz ve ‘Birlik’ten ayrılmazlar. Geometrik şekiller tevhidin çeşitli göstergeleridir. Onlar farklı niceliklere delalet ederler. Üçgen âhenktir, kare sebattır. Bunlar seri halindeki sayılar değil, ortak merkezli sayılardır” (Schuon, Nasr, 1985, s.113, s.57-58).

Anlaşılmaktadır ki, “sayı”ya yüklenen Pisagoryen anlam, sayının görünür ve kullanılabilir bir rakamsal ifadesinden ibaret değildir. Bu bilgiyi, Pythagoras’ın kosmos doktrini içinde ele almak gerekmektedir. Pythagoras’ın kosmosu da aslında “Birlik”ten ayrılmayan, tevhidin göstergesi olan sayılar gibi, ilâhî bir özellik arzlemekteydi ve dolayısıyla iyi ve tek bir bütün olmak durumundaydı. “Eğer iyi, canlı ve bir bütün ise”

diyordu Pythagoras, “kâinat sınırlanmış olduğu ve çeşitli parçaların birbirleriyle ilişkilerinde bir düzen sergilediği içindir.” Kâinatın iyi ve canlı bir şey olduğu kadar, tek bir bütün olarak adlandırılabilirdiği tek anlam, onun değişmez sınırlara sahip ve düzenlemeye yetenekli olmasıdır. Kâinattaki her hareket son derece düzenlidir. Dönen yıldızların hepsi, ebedî ve mükemmel bir dairesel hareket içinde seyretmektedirler. Kâinat, kendisinde düzen, tamlık ve güzellik fikirlerini birleştiren, ancak modern Batı dillerine tam olarak çevrilemeyen “Kosmos (Kâinat)” sözcüğüyle adlandırılabilir. Pythagoras, kâinatı bu şekilde adlandıran ilk kişidir. Kosmos sözcüğü, Yunanlılar için de düzen ve güzellik demektir.

Kâinatın “Kosmos” ya da düzenli bir bütün olması gibi, Pythagoras’a göre biz insanlar da tıpkı kosmosun özelliklerini ihtiva eden küçük birer kosmosuz (mikrokosmos). Biz insanlar olarak, büyük kâinatın (makrokosmos) yapısal ilkelerini, kendilerinde tekrar eden organizmalarız. Kâinatın yapısal ilkeleri üzerinde çalışmakla, kendimizdeki biçim ve düzen öğelerini geliştiririz. Kosmos üzerinde çalışan filozofun kendi ruhu da “Kosmos (düzenli)” hale gelir (Guthrie, Cevizci, 1988, s.50-51).

Pythagoras öğretisi daha çok kozmolojik bir karakter taşımaktadır. Bu kozmolojinin temel çizgileri ateş, su, toprak ve havadır. Bunlar başlangıçta bir kaos halinde vardı, sonra Allah bunları bir düzene soktu, kosmosu meydana getirdi (Tunalı, 1983, s.61-62).

Müzik de Pythagoras’a göre kosmostaki bu düzen ve uyumun bir yansımasıdır... veya müzikteki uyum ve düzen, kosmostaki uyum ve düzenin bir

ifadesidir. Pythagoras’ın düşünce sisteminde sayılar, mûsikî içinde de ifadesini buluyordu. Onun en çarpıcı düşünceleri, mûsikî hakkındaydı. Pythagoras, mûsikî gamının, halen mükemmel ses uygunlukları olarak adlandırılan (iki ses arasındaki) yerde farklarının 1,2,3 ve 4 sayılarının oranları olarak, aritmetiksel bir biçimde dile getirilebileceğini düşündü. Bunlar birbirlerine eklendiklerinde 10 yapan sayılardır ve 10 sayısı, matematik ve gizemcilik (mistisizm) unsurlarından meydana gelen alışılmadık karışımda, mükemmel sayı olarak kabul edilir. Bu sayı, geometrik bir biçimde, “Tetraktys” adı verilen şekille gösteriliyordu. Oktav (sekiz notalık yapı) 2:1 oranıyla, bir notada beş derece tiz ya da pest olan ara 3:2 oranıyla, do ile fa arasındaki ara 4:3 oranıyla üretilmekteydi. Pythagoras, kosmosun bir “harmonia”yı (uyumu) ifade ettiğini belirtmiştir. Harmonia, öncelikle mûsikî alanına uygulanmıştır (Guthrie, Cevizci, 1988, s.52-55).

Müzik, matematik ilimlerden biri olarak kabul edilmektedir ve sayılarla ilişkilendirilmektedir. Meselâ Şemseddin Muhammed el-Âmulî, “Nefâis el Fünûn fî Arâis el ‘Uyûn” adlı eserinde mûsikîyi matematik ilimlerden bir ilim kabul ederken, Osmanlı’da II. Bayezid dönemi mûsikî yazarı Lâdikli Mehmed Çelebi “Zeynu’l-Elhân fî ‘ilmi’t-Te’lîf ve’l-Evzân” adlı II. Bayezid’e sunduğu eserinde mûsikînin matematik ilimlerden bir ilim olduğunu ileri sürmektedir (Lâdikli, Kalender, 1982). Bütün ilimlerin bir âhengi yansıttığı veya ihtivâ ettiği, matematiğin de sayıların âhengi üzerine kurulduğu düşünülürse, mûsikî ilim ve sanatıyla da ortak yanlarının olduğu söylenebilir. Mûsikî ilim ve sanatı da seslerin âhengi üzerine kuruludur. Bu

bakımdan, bütün ilimlerin ortak yanının “aheng” olduğu düşünülebilir. Mûsikî ilim ve sanatındaki harmonia da (âhengi) sayılarla ifade edilebilir. Nitekim Gökberk, mûsikîdeki harmonianın sayıya dayandığını ifade etmektedir (Gökberk, 1985, s.32). Çünkü “tellerin veya borunun uzunluğu ile çıkan ses arasında bir ilişki vardır” (Bolay, 1990, s.208) şeklindeki düşüncesini Pythagoras, gezegenlere de uyguluyor ve böylece kosmos, ona göre uyumlu sesler veren bir birlik oluyordu (Kranz, 1984, s.42). Pythagoras’a göre en güzel şey harmoniadır (uyum). Bütün kâinat uyum ile sayıdır (Copleston, 1986, s.35) . Pythagorasçılar’a göre bütün kosmosa harmonia (uyum), quarte (dörtlü), quinte (beşli) ve oktave (sekizli) hükmeder. (Bu intervallumlar [aralıklar] ilk dört sayı ile kurulmaktadır. Zira 1:2 oranı oktaveyi, 2:3 quinteyi, 3:4 quarteyi verir.) Pythagoras’ın kendisi, bütün evrenin ve kürelerin ahengini dinlediğini ve o kürelerin ve bunlar üzerinde dönen yıldızların hep birlikteki uyumunu anladığını ifade etmekteydi (Kranz, 1984, s.45) . Baron d’Erlanger, “Arap Müziği” adlı eserinde yaptığı bir alıntıda Pythagoras’ın kısa bir süre içinde matematik ilminde büyük bir gelişme kaydettiğini hatta bu bilgiyle semâların bilgisine ulaştığını ifade ederek, şunları söylemektedir: “Feleklerin hareketlerinden hâsıl olan câzib nağmeleri ve güzel besteleri işitiyorum. Bu nağmeler, güzel besteler ve terennümler muhayyileme ve hâfızama yerleşmiştir” diyen Pythagoras, buna dayanarak mûsikî ilminin kâidelerini de ortaya koymuştur (D’Erlanger, 1930, s.272-273).

Eski Yunan, Pythagoras sayesinde aralıkları tanıyordu. Bugün sahip olunan bazı teknik ifadelerin kaynağı,

Eski Yunan’da idi. Ton, diatonik sisteme, yarım ton kromatik sisteme, çeyrek ton da anarmonik sisteme kaynaklık ediyordu denilebilir (Lavoix, 1955, .17). Bazı tarihçiler, mûsikînin târihi ile ilgili olarak özellikle Antik Yunan’ı öne alarak, Antik Yunan’daki mûsikî faaliyetlerini incelerler. Antik Yunan’ı, teorik mûsikînin başladığı yer olarak kabul ederler (Rougnon, 1936, s.9).

Pythagoras mûsikî üzerine “bilimsel” kabul edilen ilk çalışmaları yapan kimse olmakla, mûsikî biliminin de babası kabul edilir (Pole, 1924, s.95). Pythagoras, mûsikî târihinde, mûsikîdeki oranların kurallarını, titreşen cisim (vücut) efektlerinin uzunluklarının nasıl değiştiğini, verdiği müziksel tonların perdeleri arasındaki farkı izah eden ilk kişidir (Mc Kinney, Anderson, 1954 s.88). Bugün bile, Pythagoras’a izafe edilen aralıkların temel kaideleri, en ufak bir değişikliğe uğramamıştır. O suretledir ki, Pythagoras zamanında 2:3 ile ifade edilen beşli aralığın kıymeti, bu kadar yüzyıl sonra aynı kalabilmektedir (Yekta, 1986, s.27).

Pythagoras, uyumların değerini, sadece, onları meydana getiren tel uzunluklarının orantıları bakımından dikkate aldı. “Pythagoras gamı” adıyla anılan skala, aynı isimdeki sistemde, bir oktav aralığına bir tabiî beşliler dizisini (Fa, do, sol, re, la, mi, si) meydana getiren sesler yerleştirilerek kurulur. Fizik ve mûsikî eserlerinde ancak Do majör tonunda gösterilen Pythagoras gamı pratik kullanım açısından elverişli kabul edilmese de, modüle edilmek suretiyle ve gerek yükselen diyezler dizisinden, gerekse alçalan bemoller dizisinden yararlanılarak bütün tonlara aktarılabilir. Telli saz icracıları, Pythagoras ilkesine

uyarak çalarlar. Çünkü tellerini beşliden aralıklarla akort ederler. Bundan ötürü Pythagoras gamına “Kemancılar gamı” da denir ve bu gam “Piyancılar gamı (eşit ayarlı sistem)”, “Solfej gamı (Mercator - Holder sistemi)”ndan ve “Fizikçiler gamı (Aristoksenes-Zarlino-Delezenne sistemi)”ndan ayırt edilmiştir. Dolayısıyla, bir “monochord (gerilmiş tel)” kullanarak hissedilen her ses aralığının mesafe oranını hesaplayan Pythagoras, ilk “Mûsikî bilgini” olarak kabul edilmektedir (Mimaroglu, 1987, s.226).

İhvân-ı Safâ'nın Pythagoras referansları

İhvân-ı Safâ, Pythagorasçılık ile aşağı yukarı aynı düşünceleri paylaşan, İslâm düşünce ekollerinden biridir. Risâlelerinde de Pythagoras ile aynı düşünceleri paylaştıklarını ve yollarının Pythagoras ve Pythagorasçı filozoflar ile aynı yol olduğunu, bu yolun da en doğru yol olduğunu açık bir şekilde belirtirken, önderlerinin de Pythagoras olduğunu belirtirler (Karlğa, 1980, s. 252). İhvân-ı Safâ, Risâleler'in muhtelif yerlerinde, filozof Pythagoras hakkında şunları söylemektedir: “İyi bil ki ey hayırlı ve şefkatli kardeşim, kıymetli kardeşlerimizin (İhvân-ı Safâ) mezhebi (tutumu, yolu) - Allah onları desteklesin- kâinatta var olan tüm bilimlere (atf-ı nazar) etmek olduğundan... Fisagorsçu filozofların yaptığı gibi, geometrik deliller ve sayısal örneklerle açıklamaktadır...” (İhvân-ı Safâ, 1957, s.48). “İyi bil ki ey hayırlı ve şefkatli kardeşim, Allah seni ve bizi kendisinden bir ruh ile desteklesin, feleklerin dokuz tabaka olması... ve bunun sayılara bağlı bulunmasında değerli hikmetler vardır. Beşerin anlayışı onun bilgisinin derinliğine ulaşamaz. Fakat biz... Fisagorsçu filozofların

görüşü uyarınca bu hikmetin bir cephesini anlatacağız...” (İhvân-ı Safâ, 1967, s.140). “İyi bil ki ey hayırlı ve şefkatli kardeşim... Adetler biliminden ilk söz eden filozof, Fisagors'un görüşü uyarınca biz de deriz ki...” (İhvân-ı Safâ, 1957, s.181). “İyi bil ki ey hayırlı ve şefkatli kardeşim... filozoflar, bilginler ve hakîmler, varlıkların ilkeleri konusundan bahsetmişlerdir. Onlardan her bir topluluğa, diğerine doğmayan (bilemedikleri) sünûhât (doğuşlar, fikirler) doğmuştur. Ancak her grup, kendi fikirlerini belirtmek için çalışmış ise, ‘Varlıklar, adetlerin tabiatlarına göredir’ diyerek, her hak sahibinin hakkını vermişlerdir. Bu risâlede işte biz bunu açıklayacağız. (Fisagorsçuların tuttuğu) bu yol bizim kardeşlerimizin -Allah onları desteklesin- tuttuğu yoldur...” (İhvân-ı Safâ, 1957, s.200).

Ancak, Pythagoras'a bu derece bağlı olan İhvân-ı Safâ düşünürleri, Samos'lu* Pythagoras hakkında yanılmaktadırlar. Risâleler'in bir yerinde bu hata şöyle göze çarpmaktadır: “İyi bil ki ey hayırlı ve şefkatli kardeşim. Fisagors, hikmet sahibi, muvahhid bir kişi olup, Harran halkındandı...” (İhvân-ı Safâ, 1957, s.200, Karlğa, 1980, s.253).

İhvân'ın Müzik Düşüncesi

İhvân-ı Safâ'nın sadece Pythagoras'tan değil, aynı zamanda oldukça zengin bir müzik düşünce birikiminden istifade ettiği söylenebilir. İhvân'ın müzik konusundaki yaklaşımı teknik bazı izahat ve uygulamalardan ziyade, düşünce merkezlidir ve Halife Me'mun döneminde kurulan “Beytu'l-Hikme”de gerçekleştirilen tercüme faaliyetleri sonucu İslâm dünyasına giren farklı düşünce ve kaynaklar yanında, yaşamış oldukları kültürel coğrafyanın

birikiminin etkisi de sözkonusudur. İhvân, müziğe kozmik izahlar getirirken, bu kozmik izahlara benzer yaklaşımların Konfüçyanizm’de de farklı versiyonlarının olduğu görülmektedir. Müzik hakkındaki şu sözler Konfüçyüs’e atfedilmektedir: “En yüksek derecedeki müzikle gök ve toprak arasında aynı âhenk vardır. Merasimlerin en yüksek derecesiyle gök ve toprak arasında da aynı derece vardır. Âhenk vasıtasıyla varlıklar bozulmaz. Derece (fark) vasıtasıyla da göğe ve toprağa kurban verilir. Aydınlıkta müzik ve merasimler, karanlıkta ise şeytanlar vardır. Bunlar böyle olunca, bütün dünyada karşılıklı bir sevgi ve saygı vardır. Müzik, gök ve toprak arasında bir âhenktir. Merasimler ise gök ve toprak arasında bir sıradır. Bu âhenk, bütün varlıkların cinsini değiştirir. Bu sıra ise bütün varlıklar arasındaki farkları meydana getirir. “Müzik, gökten meydana gelir.” Merasimler ise topraktan vücut bulur. Bu meydana gelmede bir fazlalık olursa, her şeyde karışıklık çıkar. Bu vücut bulmada bir çokluk varsa, her şeyde bozukluk olur. Eğer gök ve toprak arasında bir âhenk varsa, merasimler ve müzik yükselebilir.” (Eberhard, 1946, s.22-28).

Konfüçyüs felsefesine ait bu metinlerde rastladığımız, Konfüçyanizm’e ait yorumlar, gerek Pythagoras’ın ve Pythagoras okulu izleyicilerinin, gerekse İhvân-ı Safâ’nın mûsikî ve kozmik âhenk hakkındaki düşüncelerinin adeta bir paraleli niteliğini taşımaktadır. Nitekim İhvân-ı Safâ’nın mûsikî hakkında şu açıklamayı yaptığını görüyoruz: “Mûsikî konusundaki risâlelerimizin amacı, bütün dünyanın, aritmetik, geometrik ve müziksel ilişkilerle uyum içinde olduğunu göstermektir. Orada evrensel ahengin gerçekliğini detaylı bir şekilde açıkladık

(İhvân-ı Safâ, Nasr, 1985, s.56).

İhvân’ın Kosmosu

İhvân-ı Safâ’nın kosmos düşüncesi, Pythagoras üzerinden Hermes ve Hermetic kozmolojiden etkilenmiştir. Zira Müslüman filozoflar, çeşitli eserlerinde İslâm kozmolojisine yer verdiler. Zaman zaman sadece Kur’an-ı Kerim’deki melekîyyâta (Angelology) başvurarak, kimi zaman ise diğer geleneklere ait olan kozmolojik ilimleri İslâmî perspektife uyarlayarak kendi düşünceleri ile bütünleştirme yoluna gittiler (Nasr, 1989, s.31).

Hermetik kozmoloji doktrinine göre kosmos, hayatlarla doludur. Onun içerisinde canlı olmayan hiçbir şey yoktur. Onun hiçbir parçası asla ölmez, insan veya hayvanın öldüğünü söylemek hatadır. Onlar sadece çözülmeye uğrarlar. Çözülme ise, ölüm değil bilâkis hayatın yenilenmesidir. Kosmosdaki her şey hareket halindedir. Ve nerede hareket varsa, orada hayat vardır. Hayat bir organizmadan diğerine yer değiştirir. Ve bir organizmada şuurun bir başlangıcı ve bir de sonu vardır. Fakat hayatın bir başlangıcı ve bir de sonu yoktur. Her canlı organizma, kesif madde, hayatî nefes ve ruhtan mürekkeptir. Ve bu üç birleşen parçanın her biri ölümsüzdür (Corpus Hermeticum, Kılıç, 1990, s.76).

Hermetizm’e göre kosmos boşluk dahi yoktur. Hatta Stoacılar ve Platoncular’ın tersine, kosmos ötesinde de (ekstra-kosmos) boşluk olmadığı, Hermetizm’in ileri sürdüğü bir görüştür. Yine Hermetizm’e göre kosmos gayr-ı cismânîdir. Tanrı ile çok sıkı irtibat halindedir. Fakat Tanrı ile bir değildir, dolayısıyla O’nunla çok sıkı irtibat halindedir. Ancak ayrıca hareketsiz,

sakindir. Öyleyse bir bütün olarak kosmosun ve onun içerisindeki bütün cisimlerin hareket ettirildiği şey, gayr-ı cismânî birşeydir. Yani hareket eden cirimlerin içinde olan birşeydir. İşte o şey de sakindir. O halde o boşluk değil midir? Hayır, boşluk denilen bir şey yoktur (Corpus Hermeticum, Kılıç, 1990, s. 59).

Bu arada, Hermetizm'in etkisinin yalnızca felsefe ve tabiat felsefesiyle sınırlı kalmadığını belirtmek gerekiyor. Birçok tabiat bilimlerinde bu etki göze çarpmaktadır. Fizik biliminde Hermetik okul, dünyanın birliğine inanarak Aristoteles'in dünyayı semavî ve ayalı olarak bölümlere ayırmasına karşı çıktı. Bu okulun çeşitli varlık düzeyleri arasında unsurlar, renkler, şekiller, nitelikler, sesler, iç ve dış duyular arasındaki karşılıklı armoni (uyum) ve kıyaslamaya dayanan bir tabiat kavramı bulunmaktaydı. Bu kozmik ve doğal nitelikleri, âhenk ve uyumu İhvân-ı Safâ'nın Risâleler'i ve astrolojik olarak da el-Birûnî'nin et-Tefhîm gibi eserlerinde tanımlanmakta ve açıklanmaktadır. Yaşadığımız dünyadaki olaylarla gezegenlerin hareketleri arasındaki ilişkiler (yine iki varoluş düzeyi arasındaki uyum [armoni]) ve kozmik olayları düzenleyen çevrimler, Hermetik okulun özellikleri arasında zikredilebilir (Nasr, 1988, s.160).

Pythagoras'tan etkilenmesi bakımından olsa gerek, İhvân-ı Safâ'ya göre de kosmos, bir âhenktir. Bunun yanında İhvân-ı Safâ da Ortaçağ kozmologlarının genel görüşleri doğrultusunda, Dünya'yı evrenin merkezine yerleştirir ve Güneş, Ay ve diğer gezegenlerin, dünyanın etrafında döndüklerim kabul ederlerdi. İhvân'a göre, Satürn küresinin ardında sabit yıldızlar küresi, en dışta da "Muhît"

adı verilen dış semâ vardır. İhvân'ın tanımladığı kâinat, canlı bir cisimden ve her şeye hayat kazandıran Nefs el-Küllîye'den oluşan eski Yunanlılar'ın kosmosuna oldukça benzemektedir (Nasr, 1985, s.72-73).

İhvân'ın kosmosu, geleneksel ve dışında ne boşluk, ne de doluluk (plenum) bulunmayan sonlu bir kosmostur. Bundan başka Kur'anî kozmolojiye uymak için, sabit yıldızlar feleğini, "Kürsî" veya kâide ile ve dokuzuncu feleği "Arş" ya da "Taht" ile eşitlerler. Astroloji de, aslında İhvân'ın kozmolojisinin tabanını oluşturan metafizik ilkelerin ışığında ele alınmalıdır (Nasr, 1985, s.87-89).

Mikrokosmos - Makrokosmos

İhvân-ı Safâ, mikrokosm (küçük âlem) olarak insanı tanımlamada Stoacılar'ı takib etmektedir. İhvân'a göre de insan vücudu, tam anlamı ile kâinatı özetler. Âlemi tesis eden dokuz feleğe, insan bedenini meydana getiren dokuz organik cevher tekabül eder. Kemik, ilik, et, damarlar, kan, sinirler, deri, kıl ve tırnaklar. Ve bunlar, tek merkezli dokuz felek gibi tanzim edilir. 12 burca, bedende bulunan 12 delik tekabül eder; iki göz, iki kulak, iki burun deliği, iki meme deliği, ağız, göbük ve iki boşaltım kanalı. Yedi gezegenin tabî ve ruhanî güçlerine karşılık olarak yedi tabî güç: Çekme, tutma, itme, sindirim, beslenme, büyüme ve musavvire gücü; ve 7 ruhanî güç; görme, işitme, tatma, koklama, dokunma, konuşma ve düşünme gücü vardır ki, bunların her biri gezegenlerden birine tekabül eder. Dört unsura, yani ateş, hava, su ve toprağa; baş, göğüs, mide ve karın tekabül eder. Vücudun bu kısımlarından her biriyle tekabül ettiği unsur arasında bir benzerlik vardır. Hatta yeryüzü şekillerinin ve meteorolojik

olayların insan vücuduna belli bir benzerliği vardır. İnsan vücudunun kemikleri dağlara benzer. İliği, maden cevherlerine, karnı denize, bağırsakları ırmaklara, damarları derelere, eti toprağa, kılları bitkilere, soluklanması rüzgara, konuşması gök gürlemesine, gülmesi gün ışığına, gözyaşları yağmura, uyuması ölüme ve uyanması ise dirilmeye benzer (Fahri, 1987, s.140).

İhvân'da, sayısal sembolizm ve teşbihin esas yöntemleri, Risâleler'in tümünde mikrokosm ve makrokosm arasındaki ilişkiyi ve varlık hiyerarşisinin güzellik ve gerçekliğini ışığa çıkarmak için kullanılmıştır. Risâleler'in hemen her bölümü ve incelenen Tabiat'ın her alanı, insan ile kâinat arasındaki benzerliğe dayanarak izah edilmiştir, İhvân bu benzerlik hakkında şunları söylüyor: "Kardeşlerim, bilin ki kâinat (âlem) ile bilgiler (hukemâ), 7 feleği ve yerleri ve onlar arasındaki bütün yaratıkları kastediyor. Onlar aynı zamanda âleme 'Büyük insan (İnsan el-Kebîr)' diyorlar. Çünkü dünya, bütün alanları, feleklerinin dereceleri ve onu meydana getiren elementleri (erkân) ve onların ürünleri ile bir tek cisimdir. Aynı şekilde o, insanın bütün organlarına yayılmış olan bir tek nefse sahip olması gibi, güçleri cisminin bütün organlarına yayılmış olan bir tek nefse sahiptir. Biz bu risâlede, bir insanın vücudunun anatomi kitabında incelenmesi gibi, dünyanın şeklini ve cisminin yapısını anlatmak istiyoruz." (İhvân-ı Safâ, 1957, s.20).

İhvân, kâinatı incelerken onun mikrokosm (insan) ile olan benzerliklerini sık sık kullanır. Meselâ, Küllî Nefs'in (Nefs el-Külliyeye) kâinat ile olan ilişkisi, insan nefsi ve cismi ile karşılaştırılınca somut ve berrak bir hale gelmektedir. Veya

kâinatın ölümünün, insanın ölümü ile karşılaştırılması, çok uzak gibi görünen bir olayı "gerçek" hale dönüştürmektedir. Fakat İhvân, aynı zamanda tam tersi benzerlikler de kurar, insan yapısını, arz ve semâvât ile uygunluklar kurarak açıklamaya çalışırlar ve insanın bazı yönlerini ve en önemlisi onun kozmik nitelik ve önemini berrak ve gerçek bir şekilde sergilemeyi amaçlarlar.

İnsanın ve kosmosun çeşitli bölümleri arasında benzerlikler kurulurken, kâinatın en güzel ve en mükemmel bölümü olan Ay'ın üstündeki alan, evrensel insan (İnsan el-Kâmil) ile karşılaştırılmıştır. Halbuki Ay'ın altındaki dünyasal bölge, yani değişikliklerin olduğu, iyi ve kötü nefislerin karıştığı yeryüzü, sınırlı insan (İnsan el-Cüz'î) ile karşılaştırılmıştır. İnsan, "İnsan el-Kâmil" ve "İnsan el-Cüz'î"nin arasında yaratılmıştır ve ikisinin özelliklerine de sahiptir. Aynı zamanda, yeryüzü göklerden yaratıldığı ve devamlı onlara karşı edilgen ve itaatkâr olduğu gibi, İnsan El-Cüz'î de İnsan el-Kâmil'den yaratılmıştır (Nasr, 1985, s.78-79).

Gezegenler ve Ud Nağmeleri Benzerliği

Gezegenlerin hareketinin Ud nağmeleri gibi olduğunu, Ud'un dört telinin, toprak, ateş, hava ve su gibi tabiatın dört ana unsuruna karşılık geldiğini ileri sürmek, bugün için bile oldukça yeni ve heyecan verici görüşlerdir. Ancak İhvân-ı Safâ'nın bu düşüncelerinin de genellikle, üstadları kabul ettikleri Pythagoras'ın kosmos anlayış ve düşüncesinden mülhem düşünceler olduğunu hatırlatmak isterim. Her ne kadar Pythagoras etkisi olsa da, İhvân-ı Safâ'nın müzik ve kosmos ilişkisi hakkındaki bu düşünce ve yorumlarını Ud üzerinden kurup izah etmeleri, bu

düşüncenin ve izah biçiminin orijinal olduğunu göstermektedir. Çünkü Ud, İhvân-ı Safâ'nın yaşadığı dönemlerde ve sonrasında da, hem bölgelerinde hem de genel anlamda İslâm müzik çevrelerinde en muteber enstrümandır. Ud, adeta İslâm müzik kültürünün ve medeniyetinin ortak bir enstrümanı gibidir. Ne Pythagoras'ın kendi düşüncelerinde, ne bu okula bağlı Pythagorasçılar'da ve ne de İhvân-ı Safâ'ya kadar diğerlerinde bu şekilde bir "müzik-kosmos ilişkisi" kurmaya yönelik bir bilgi görülmemektedir.

İhvân-ı Safâ'nın, Pythagoras'tan öğrendikleriyle gezegenlerin dönerken nağmeler çıkardıklarını söylemelerini; Pythagoras'ı üstadları kabul etmeleri ve onun öğretilerine tâbî olmaları dolayısıyla anlamak mümkün ancak İhvân, üstadlarının bu düşüncesine tâbî olmakla birlikte bu düşüncüyü tefsir ve te'vîl ederek yeni açılımlar da getirmiş. Meselâ gezegenlerin (feleklerin) dönerken çıkardıkları nağmelerin Ud nağmeleri gibi olduğunu söylemek gibi. İhvân'ın Ud nağmelerine ve Ud'un tellerine yükledikleri anlamlarla birlikte gâye, Ud telleri ve nağmeleri ile gezegenlerin varlıkları, fizikî özellikleri ve hareketleri hakkında bir bağlantı kurmaktır.

İhvân, nağmelerin vuruşlar halinde birleştirilmesiyle ses ve şarkının meydana geldiğini ileri sürer. İhvân'a göre tellerin vuruşları kelimeler gibidir. Keskin nağmeler harflerin yerini, notalar kelimelerin yerini, mûsikî sözlerin yerini, onları taşıyan hava ise kâğıt yerini tutar. Bu düzenli nağmeler insan kulağına vardığında, insan tabiatı ondan zevk alır, ruhlar ferahlar. Çünkü meydana gelen bu hareket ve duruşlar, zamanı belirleyen bir ölçü ve miktar olup, uzay cisimlerinin hareketlerine benzer. İhvân'a göre,

yıldızların ve gezegenlerin birlikte ve düzenli hareketleri de zamanı belirleyen bir ölçüdür. Zaman onlarla düzenli, eşit ve uygun bir şekilde ölçüldüğünde, nağmeleri, gezegen ve yıldızların nağmelerine denk ve onlarla uyumlu olur. Bu anda, kevn ve fesad âleminde bulunan kısmî ruhlar, gezegenler âlemindeki mutluluğu ve oradaki ruhların duydukları lezzeti hatırlar. Çünkü bu nağmeler en saf ve arı olanlardır, bu notalar iyileridir, bu cisimlerin biraraya gelişleri güzel, cevherleri saf ve simetrik bir şekilde sıralanmışlardır, hareketleri gâyet düzenlidir, uyumları tamdır (İhvân-ı Safâ, 1957, s.205).

İhvân-ı Safâ şöyle diyor: "Kevn ve fesad âleminde bulunan ruhun, gezegenler âleminin durumunu öğrendiğinde, oraya çıkma arzusu duyar ve kendi cinsinden olup da geçmiş zamanlarda, geçmiş milletlerden, kurtulmuş olan ruhlara kavuşmak ister" (İhvân-ı Safâ, 1957, s.206).

İhvân-ı Safâ, gezegenin beşli bir tabiata sahip olduğunu, nağme ve seslerinin olamayacağını iddia edenlere şu cevabı veriyor: "Gezegen her ne kadar beşli bir tabiata sahipse de bu saydığımız özellikler açısından bu cisimlere aykırı değildir. Çünkü bazıları ateş gibi etraftı aydınlatır; yıldızlar gibi. Bazıları billur gibi şeffaftır; gezegenler gibi. Bazıları ayna gibi parlaktır; ay gibi. Bazıları hem ışıklı, hem karanlık olmaya elverişlidir; hava gibi. Ay ve Utarid gezegenleri de bu gruba dahil edilebilir."

İhvân, bu durumu şöyle açıklıyor: "Yeryüzünün gölgesi, Utarid gezegenine kadar ulaşır. Bütün bunlar, tabîi cisimlerin nitelikleridir. Gök cisimleri de bu konuda onlara katılırlar. Bütün

bunlardan anlaşılın şudur: Her ne kadar gezegen beşli bir tabiata sahip ise de, bütün özellikleriyle tabîi cisimlere aykırı değildir, sadece bazı özellikleri farklıdır. Çünkü o, sıcak veya soğuk ve nemli değildir. Bilakis kurudur ve yakuttan da serttir. Havadan daha saf, billurdan daha şeffaf ve aynadan daha parlaktır. Gezegenler de bazen birbirleriyle çarpışırlar ve bakır ve demir gibi tınlarlar. Nağmeleri birbirleriyle uyumlu ve koordinelidir. Ud tellerinin nağmelerindeki uyum gibi, melodileri dengelidir...” (İhvân-ı Safâ, 1957, s.206).

İhvân-ı Safâ, gezegenlerin hareket ederken nağmeler çıkardıklarını söylerken, Pythagoras düşüncesine oldukça yaklaşmaktadırlar. İhvân'ın bu düşüncelerinin, Pythagoras'ın “Gezegenlerin hareketleri esnasında ses çıkardıklarına ait” düşüncelerinin biraz daha geliştirilmiş şekli olduğu düşünülebilir. Pythagoras, feleklerin hareketlerinden hâsıl olan câzip nağmeleri ve güzel besteleri işittiğini, bu terennümlerin muhayyilesine ve hafızasına yerleştiğini söylemekteydi (D'Erlanger, 1930, s.272-273, Kâtib Çelebi, Uludağ, 1976, s.345).

Pythagoras'ı Harran'lı hikmet sâhibi bir muvahhid olarak kabul eden ve bunu Risâleler'in 3. cildinin 200. sahifesinde belirten İhvân-ı Safâ, bu filozofun kendileri üzerindeki tesirinden söz ederken (Karlğa, 1980, s.252), bu tesirin sonucu olarak, gezegenlerin hareketleri esnasında çıkardıkları nağmeler hakkında da şunları söylüyor: “Kardeşim (Allah seni ve bizleri gücüyle desteklesin.) gezegenlerde yaşayan varlıkların hareketlerinin ses ve nağmeleri olmasaydı, kendilerinde bulunan işitme duyusunun hiçbir faydası

kalmazdı. İşitme duyuları olmasaydı, varlıkları eksik olan hareketsiz canlılar gibi sağır, dilsiz ve kör olurlardı. Felsefi mantık yoluyla elde edilen sahih deliller gösteriyor ki, göklerde ve gezegenlerde yaşayanlar, Allah'ın işiten, gören, düşünen, bilen, okuyan, gece ve gündüz bıkmadan onu tesbih eden melekleri ve ihlaslı kullarıdır. Tesbihleri, Hz. Dâvûd'un mihrabda Zebur'u okumasından daha tatlı, Kisra'nın saraylarında çalınan fasih ud nağmelerinden daha güzeldir. Eğer onlarda da koku ve tad alma ve dokunma hislerinin bulunması gerektiği iddia edilirse deriz ki; koku ve tad alma ve dokunma hisleri, ancak yemek yiyip su içen canlılara, faydalıyı zararlıdan ayırabilmeleri ve vücudlarını öldürücü ve zarar verici sıcak ve soğuktan korumaları amacıyla verilmiştir. Göklerin ve gezegenlerin halkı ise, bunlara ihtiyacı olmayan varlıklardır. Onların yemek yemeye ve içmeye ihtiyaçları yoktur. Onların gıdaları tesbîh, içecekleri tehlîl (Lâ ilâhe illallah demek), meyveleri tefekkür, araştırma, bilgi, bilinç, marifet, ihsas, lezzet, ferahlık, mutluluk ve rahatlaktır. Gezegen ve yıldız hareketlerinin, güzel, tatlı ve ruhlara ferahlık veren nağme ve melodileri vardır. Bu nağme ve melodiler, orada bulunan basit ruhlara, gezegenler âleminin cevherlerinden daha üstün ve şerefli cevherlere sâhip olan yörüngenin üstünde bulunan ruhlara âleminin mutluluğunu hatırlatıyor. Bu ruhlara âlemi, Allah'ın Kur'ân'da bildirdiği ve ancak cennette bulunan güzel koku ve rahatlık nimetlerine sâhip olan hayattır. Anlattıklarımızın doğruluğuna ve özelliklerini bildirdiğimiz hakikatlere delil olarak şunları söyleyebiliriz: Müzisyenin hareketlerinden çıkan nağmeler, kevn ve fesad âlemindeki canlılara, gezegenler âleminin

mutluluğunu hatırlatır. Gezegen ve yıldız hareketlerinin nağmeleri de, oradaki canlılara ruhlar âleminin mutluluğunu hatırlatır. Bu da uzmanlarca bilinen öncüllerden ortaya çıkan sonuçtur. Onlara göre ikinci derecede illetli varlıkların durumu, sebep oldukları ilk varlıkların durumuna benzer. Bu bir mukaddimedir, diğeri ise şu sözleridir: Felekî şahıslar, kevn ve fesad âlemindeki bu varlıkların ilk sebepleridirler. Hareketleri, bunun hareketlerinin sebebidir. Bunun hareketi diğlerinin hareketine benzer. Mecbûrî olarak nağmeleri de onun nağmeleri gibidir. Buna, çocukların oyun oynarken yaptıkları hareketleri örnek verebiliriz. Çocukların davranışları, anne-babalarının davranışlarına benzer. Öğrenciler de davranışlarında, hocalarına benzerler. Bu konuda kafa yoranlar bilirler ki, felekî varlıklar ve düzenli hareketleri, ay gezegeni altındaki canlılara göre daha öncedir, hareketleri de bunun hareketinin sebebidir. Ruhlar âlemi de, bedenler âleminde daha öncedir” (İhvân-ı Safâ, 1957, s.206, 207, 208).

İhvân-ı Safâ, Pythagoras’ın gezegenlerin nağmelerini duyduğunu, daha sonra da bazı filozofların mûsikî konusunda birtakım görüşler ileri sürdüklerini belirterek, şunları söylemektedir: “Çocukların tabiatında ana-babanın tavırlarına, öğrencilerin tabiatında hocalarının tavırlarına, halkın tabiatında idarecilerin tavırlarına, akledenlerin tabiatında da meleklerin durumlarına arzu duyma ve onlara benzeme duygusu olduğu gibi, yaratılış âleminde uyumlu nağmeleri olan düzenli hareketlerin bulunması, gezegenler âleminde de uyumlu nağmeleri olan düzenli hareketlerin bulunması, gezegenler âleminde de bu bitişik ve muntazam hareketlerin uyumlu nefisleri ferahlatan

ve daha yükseklerdekini arzulayan nağmeler bulunduğunu gösterir. Felsefe konusunda da belirtildiği gibi, bu, insanın gücü nisbetinde ilâha benzemesidir. Fisagor, kendi saf nefis cevheriyle ve kalbinin zekâsıyla yıldız ve gezegen hareketlerinin nağmelerini duymuş ve yaratılışının kendisine bahşettiği cömertlikle mûsikî usullerini ve nağmeleri ortaya çıkarmıştır. (Pythagoras’ın, mûsikînin temellerini kurmaya çalışan ve sesler arasındaki ilişkileri keşfeden kimse olarak tanıtılmasına pek çok yerde rastlayabiliyoruz. Pythagoras, mûsikî üzerine bilimsel kabul edilen ilk çalışmaları yapan, mûsikîdeki oranların kurallarını, titreşen cisimlerin etkilerinin uzunluklarının nasıl değiştiğini, verdiği müziksel tonların perdeleri arasındaki farkı izah eden ilk kişi olarak tanıtılır. Bir “Monochord (gerilmiş tel)” kullanmak sûretiyle hissedilen her ses aralığının mesafe oranını hesaplayan Pythagoras, ilk mûsikî bilgini olarak kabul edilir. Bazı İslâmî kaynaklarda, Pythagoras’ın görülen ve görülmeyen âlemleri seyrettiği, yörüngelerinde dönerken çıkardıkları sesleri işittiği ve feleklerin âhengini dinlediği ileri sürülmektedir.) (Lavoix, 1955, s.37; Rosenthal, 1975, s.225; Şehristanî, s.74). Filozoflar içinde bu konuda ilk defa görüş serdeden ve bu sırrı haber veren de o olmuştur. Ondan sonra Nikomachus, Batlamyus, Oklid ve diğeri gelir. Bu ise, filozofların, mûsikî notalarını ve tellerin nağmelerini, mâbedlerde, ibâdethânelerde, özellikle de hüznü veren, katı kalpleri yumuşatan, gâfil nefisleri, oyun ve eğlenceye dalıp rûhânî âleminin, nûrânî yerinin ve hayat evinin mutluluğundan gâfil olan ruhları uyaran notaları kullanmalarının sonucuydu.

İlâhiyatçı filozoflar mûsikîyi, mâbed ve ibâdethânelerde, katı kalpleri yumuşatmak, gâfil nefleri, cehâlet yatağında oyalanan ruhları gaflet uykusundan uyandırıp rûhânî âlemlerine, nûrânî yerlerine, cennetteki hayat evlerine doğru teşvik etmek, onları kevn ve fesad âleminden çıkarmak, onları tabiata esir olmaktan kurtarmak amacıyla kullanırlardı ve mûsikîlerinde ve şiirlerinde, insanları bu amaçları doğrultusunda harekete geçirebilecek nitelikte sözler veya nağmeler zikrederlerdi. Mûsikînin bazı peygamberlerin şeriatlarında haram kılınmasının sebebi ise, insanların onu, filozofların kullandıkları amacın dışında, oyun, eğlence, dünyanın lezzet ve şehvetleri ve dünya kuruntularıyla aldanma yolunda kullanmalarından kaynaklanmaktadır...” (İhvân-ı Safâ, 1957, s.208-209).

İhvân-ı Safâ, burada müzisyen filozofların, Ud’un tel sayısını niçin dört olarak belirlediklerini açıklıyor. Bunu açıklarken, yine Pythagoras’ın kosmos anlayışının yansımalarına rastlamaktayız: “Müzisyen filozofların, Ud’un tellerinin sayısını da daha az veya daha çok değil de, dört olarak belirlemelerinin sebebi, ‘Aritmetik’ kitapçığında da açıkladığımız gibi, yaptıklarının, Yüce Allah’ın hükmüne uyarak Ay’ın aşağısındaki tabîî duruma uygun olmasını sağlamaktır. Zîr teli, ateş unsuruna denktir ve nağmesi de onun sıcaklık şiddetine uymaktadır. Mesnâ teli, hava unsuruna denktir ve nağmesi de havanın nem ve yumuşaklığına uygundur. Misles teli su unsuruna denktir ve nağmesi de suyun yaşlık ve soğukluğuna uygundur. Bam teli, yer unsuruna denktir ve nağmesi de yerin ağırlık ve kalınlığına uygundur. Bu özelliklerin birbirleriyle ilgileri ve

nağmelerinin, dinleyicilerin mîzâcına göre etkileri vardır. Çünkü Zîr nağmesi, safra salgısını güçlendirip, kuvvet ve etkisini artırır, balgam salgısına karşıttır ve onu yumuşatır. Mesnâ nağmesi, kan salgısını güçlendirip kuvvet ve tesirini artırır. Sevda salgısına zıddır, onu inceltir ve yumuşatır. Misles nağmesi balgam salgısını güçlendirir, kuvvet ve etkisini artırır, safra salgısına zıddır, şiddetini kırar. Bam nağmesi, sevda salgısını güçlendirir, kuvvet ve tesirini artırır. Kan salgısına zıddır, fevriyetini sakinleştirir. Bu nağmeler biraraya getirilip notalarda şekillendikleri zaman, büyük hastalıklar ve ârızî illetler gibi olan karşıt gece ve gündüz vakitlerinde kullanıldıklarında, onları sakinleştirir, şiddetini kırar ve hastanın acılarını hafifletir. Çünkü huyda şekillenmiş olan şeyler çoğalıp toplandığında yaptıkları güçlenir, etkileri ortaya çıkar ve insanların savaşta yaptıkları gibi, karşıtlarını yenerler.

Şimdiye kadar anlattıklarımızdan, mûsikî bilginlerinin, mûsikîyi hastanelerde, hastalık araz ve illetlerinin tabiatına zıd zamanlarda kullanmalarının sebep-i hikmeti anlaşılmalıdır. Onlar, ne daha çok ve ne de daha az, sadece dört tel kullanmakla yetinmişlerdir. Her telin kalınlığı, bir öncekinin 1+1/3 misli yapmalarının sebebi de, yüce Yaratıcı’nın hikmetine uymak ve tabîî yaratıkları yaratmasının izlerine uygun hareket etmektir. Çünkü tabiatçı filozoflar, dört ana unsur olan ateş, hava, su ve yerin (toprak) her birinin çaplarının keyfiyette yani yumuşaklık ve kalınlıkta bir alttakinin 1+1/3 misli olduğunu söylemişlerdir. Ve demişlerdir ki; esir küresi yani Ay gezegeninin aşağısında olan ateş küresinin çapı, zemherir küresinin çapının 1+1/3 mislidir. Zemherir küresinin çapı, Nesim küresinin

çapının $1+1/3$ mislidir. Nesim küresinin çapı su küresinin, su küresinin çapı da aynı şekilde yer küresinin çapının $1+1/3$ mislidir. Bu oranların anlamı şudur: Ateş cevheri şeffaflıkta hava cevherinin, hava cevheri su cevherinin, su cevheri ise yer cevherinin $1+1/3$ mislidir. Kendisi ateş unsuruna, nağmesi ateşin sıcaklık ve şiddetine denk olan Zîr telini bütün tellerin altına, yer unsuruna denk olan Bam telini, hepsinin üstünde, Mesnâ'yı, Zîr'i takib eden yere, Misles'i de Bam'ı takib eden yere çekmelerine gelince bunun da iki sebebi vardır:

Birincisi: Zîr'in nağmesi, keskin ve hafiftir, yukarı doğru hareket eder. Bam'ın nağmesi ise kalın ve ağır olup aşağıya doğru hareket eder. Bu da mîzaçlarına ve beraberliklerine daha uygundur. Mesna ve Misles de böyledir.

İkincisi: Zîr'in Mesnâ'ya, Mesnâ'nın Misles'e, Misles'in Bam teline oranla kalınlıkları, yerin çapının Nesim küresinin çapına, nesim küresinin zemherir küresine ve zemheririn esir'e oranları kadardır. İşte telleri bu sıraya göre çekmelerinin sebebi de bu uyumu bozmamaktır.

Tellerin nağmelerinde $1/5$, $1/6$ ve $1/7$ oranlarını kullanmayıp sadece $1/8$ oranını kullanıp onu tercih etmelerinin sebebi, diğerlerinin hepsinin ondan türemiş olmalarıdır. Sekiz, ilk küp sayıdır. Aynı şekilde altı sayısı ilk tam sayı olduğu için şekillerin de altı yüzü olduğundan, bunlar için en uygundur. Altıdan önce gelen ise küptür. Çünkü, "Geometri" kitapçığında da açıkladığımız gibi, küpte denge vardır. Bu şeklin boyu, eni ve derinliği hepsi birbirine eşittir. Hepsi birbirine eşit, kare şeklinde altı yüzü vardır. Hepsi de eşit ölçüde, sekiz açılı, oniki dengeli ve

eşit kenarlı, yine birbirine eşit yirmidört dikaçılıdır. Yirmidört sayısı da üç ile sekizin çarpımının sonucudur. Daha önce içinde çokça eşitlik olan şeylerin, daha değerli olduklarını söylemiştik. Küreden sonra küpten daha çok eşitliğe sahip başka bir şekil yoktur. Bu sebeptendir ki, Oklid'in kitabının son makalesinde, yeryüzünün şekli küp'e daha çok benzer, gezegenin şekli de oniki ayaklı, beşli bir şekli andırır denilmiştir.

Sekiz sayısının üstünlüğü hakkında matematik bilginlerinin söylediği bazı şeyler vardır. Şöyle ki: Gezegen küreleri ile yeryüzü ve havanın çapları arasında "Müziksel" bir oran vardır. Yeryüzünün yarıçapı sekiz, hava küresinin çapı dokuz olduğunda, Ay gezegeninin çapı 12, Utarid gezegeninin çapı 13, Zühre'nin çapı 16, Güneş'in çapı 18, Merih'in çapı 21,5, Müşteri gezegeninin çapı 24, Zuhâl gezegeninin çapı 27, sabit yıldızlar yörüngesinin çapı ise 32'dir. Ay gezegeninin çapı, yer gezegeninin $1+1/3$ mislidir. Havanın çapının $1+1/4$ mislidir. Zühre'nin çapı, Yer'in çapının iki katı, Ay'ın çapının $1+1/3$ mislidir. Güneş'in çapı havanın çapının iki katı, yerin çapının $2+1/4$ mislidir. Ay'ın çapının ise birbuçuk katıdır. Müşterinin çapı, Ay'ın çapının iki katı, Yer'in çapının üç katı, Zühre'nin çapının birbuçuk katıdır. Sabit yıldızlar yörüngesinin çapı, müşterinin çapının $1+1/4$ misli, Zühre'nin çapının ise iki mislidir. Güneş'in çapının $1+3/4$ mislidir, Ay'ın çapının $2+3/4$ misli, Yer'in çapının dört katıdır. Ama Utarid, Merih ve Zuhâl, bu oranların dışındadır. Bu sebeple bunlara uğursuz denmiştir. Bilginler bu yıldızların kütlelerinin büyüklükleri arasında da farklı oranlar olduğunu söylemişlerdir. Bu oranlar ya sayısal, ya geometrik ya da müziksel olup, yıldızlarla yeryüzü arasında da mevcuttur. Bazıları

üstün ve değerli, bazıları ise değildir. Bu anlattıklarımızdan, gezegenleriyle, yıldızlarıyla, dört unsuruyla, birbirlerinden oluşan terkipleriyle dünyanın cisminin bütününün, bu mezkur oranlarda birbirlerinden yapılmış, biraraya getirilmiş ve birbirlerinden meydana gelmiş olduğu anlaşılmıştır.” (İhvân-ı Safâ, 1957, s.211-217).

Feleklerin nağmelerindeki hakikat

İhvân-ı Safâ, kâinattaki yaratıklar arasındaki uyumdan ve oranlardan söz ettikten sonra, aynı uyumun gezegenler arasında da var olduğunu belirtir ve gezegenlerin bu uyumlu hareketleri sırasında oldukça uyumlu nağmeler çıkardıklarını ifade eder. İhvân'ın, gezegenlerin (feleklerin) çıkardığı nağmelerin hakikatleri konusundaki görüşleri şöyledir: “Ey kardeşim (Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin), bil ki, yukarıda sözü geçen fasıllarda ortaya konan ‘En sağlam sanatlar, en kavî terkipler ve en güzel te’lifler, iskeletin ve cüzlerinin te’lifi; ideal orana göre yapılanlardır’ hükmü düşünüldüğünde, herakıllı mütefekkir için delil ve kıyas şunu gerektirir: Peteklerin ve uydularının terkipleri, büyüklükleri, erkanı ve doğuşları da bir diğerine göre, ideal oran doğrultusunda yapılmıştır. Bu gezegenlerin uzaklıkları, uyduları ve hareketleri de ideal oranla uyum içerisindedir. Bu uyumlu hareketlerin de yine uyumlu, çarpıcı ve lezzetli nağmeleri vardır.. ud tellerinin hareketleri ve nağmeleri faslında açıkladığımız gibi. Akıl sâhibi kimse düşündüğü zaman, bunları Hakîm bin Sâni'nin yaptığını, usta bir Mürekkipin terkipleri ve Lâtîf bir Müellifin te’lif ettiğini anlar. Şüphelerden böylece arınır, hak kendisine açılır. Bu feleklerin hareketlerinde ve bu hareketler sonucu çıkan nağmelerde, ehli için lezzet ve

sevinç olduğuna inanır. Nasıl ki Ud telleri bu âlemde ehline lezzet ve sürûr veren nağmeler çıkarıyorsa. İşte o zaman bunların farkına varan kimsenin nefsi, oraya yükselmek. Onu dinlemek ve onu görmek ister. Tıpkı Hermes’in nefsinin saflaşması, bunu görünce hikmetle yükselişi gibi...O(nun) İdris Nebî'dir (olduğu söyleniyor). Kur’ân-ı Kerîm’de, Meryem Sûresi 57. ayette O’na işaret edilmektedir: ‘Biz onu yüce bir mekâna kaldırdık...’. Yine hakîm Fisagor’un; cismânî şehvetlerden arınıp dâimî fikirler ve sayısal, hendesî ve müziksel riyâzetlerle donandığı vakit bunu duyduğu gibi...” (İhvân-ı Safâ, 1957, s.225).

İhvân-ı Safâ, daha sonra kişiyi nefsinin arındırmaya, onu heyulâ denizinden, tabiatın esaretinden ve cismânî şehvetlerin kulluğundan kurtulmaya çağırır. Kişiyi ölümü hatırlatarak, gerçek kurtuluşa davet eder. Daha sonra da, tekrar konuya dönerek, Arap mûsikîsi hakkında bilgiler vermeye başlar.

Sonuç

Müziğin kozmik açılım ve izahlar getirmek, kadîm düşünce geleneğinin en önemli özelliklerinden biridir. Bu geleneğin kökleri, hemen hemen Hermetik düşünceye kadar uzanmakla birlikte, bu düşünce biçiminin daha sonraki yüzyıllarda başka düşünürler tarafından yorumlanması ve geliştirilmesi ile daha başka ve ileri boyutlara ulaşmıştır. Hermetik öğretinin, MÖ yaklaşık 6. yüzyıldan itibaren, kadîm Mısır bilgeliği üzerinden Pythagoras’ı etkilediği bilinmektedir. Mısır’da, Hermetik doktrinin ve okültizminin öğretildiği Memphis Okulu’nda (Memphis Mabedi olarak da geçmektedir, ancak burada tabiat ilimlerine varana kadar bütün

ilimlerin öğretilmesi sebebiyle “mâbed/ tapınak” yerine, “okul/ekol” demeyi daha uygun buldum) bütün bu bilgiyi donanan Pythagoras, bu bilgi ışığında müziği de yeniden ve yeni verilerle yorumlayarak, bir “müzik düşüncesi” alanının öncülüğünü yapmıştır.

Hermes ve ardından Pythagoras öğretisinin en önemli temsilcileri ve devamı ise, M.S. yaklaşık 10. yüzyılda yaşamış olan Basralı bir Müslüman düşünce topluluğu, İhvân-ı Safâ’dır ve üstadlarının Pythagoras olduğunu “Risâleler” adlı ansiklopedik eserlerinde, üstelik Pythagoras’ın Harranlı bir muvahhid olduğunu ifade ederler: “İyi bil ki ey hayırlı ve şefkatli kardeşim. Fisagors, hikmet sahibi, muvahhid bir kişi olup, Harran halkındandı...”. Pythagoras’ın Sisamlı bir filozof olduğunu hatırlatmak isterim. Dolayısıyla İhvân-ı Safâ’nın, Pythagoras’ın Harranlı olduğuna dâir bilgisinin de hatalı olduğu açıktır.

İhvân-ı Safâ, Pythagoras’ın kosmos ve müzik hakkındaki düşüncelerini destekler ve bu düşünceyi kendi kültür ve medeniyet havzalarının referansları ile harmanlayarak geliştirirler. Pythagoras’tan etkilenmesi bakımından olsa gerek, İhvân-ı Safâ’ya göre de kosmos, bir âhenktir. Bunun yanı sıra İhvân-ı Safâ da Ortaçağ kozmologlarının genel görüşleri doğrultusunda, Dünya’yı evrenin merkezine yerleştirir ve Güneş, Ay ve diğer gezegenlerin, dünyanın etrafında döndüklerim kabul ederlerdi. İhvân’a göre, Satürn küresinin ardında sabit yıldızlar küresi, en dışta da “Muhîr” adı verilen dış semâ vardır. İhvân’ın tanımladığı kâinat, canlı bir cisimden ve her şeye hayat kazandıran Nefs el-Külliye’den oluşan eski Yunanlılar’ın

kosmosuna oldukça benzemektedir.

İhvân, gezegenlerin hareketi ile Ud nağmeleri arasında bir bağlantı kurar. Gezegenlerin hareketinin Ud nağmeleri gibi olduğunu, Ud’un dört telinin, toprak, ateş, hava ve su gibi tabiatın dört ana unsuruna karşılık geldiğini ileri sürmek, bugün için bile oldukça yeni ve heyecan verici görüşlerdir. Ancak İhvân-ı Safâ’nın bu düşüncelerinin de genellikle, üstadları kabul ettikleri Pythagoras’ın kosmos anlayış ve düşüncesinden mülhem düşünceler olduğunu hatırlatmak isterim. Her ne kadar Pythagoras etkisi olsa da, İhvân-ı Safâ’nın müzik ve kosmos ilişkisi hakkındaki bu düşünce ve yorumlarını Ud üzerinden kurup izah etmeleri, bu düşüncenin ve izah biçiminin orijinal olduğunu göstermektedir. Çünkü Ud, İhvân-ı Safâ’nın yaşadığı dönemlerde ve sonrasında, hem bölgelerinde hem de genel anlamda İslâm müzik çevrelerinde en muteber enstrümandır. Ud, adeta İslâm müzik kültürünün ve medeniyetinin ortak bir enstrümanı gibidir. Ne Pythagoras’ın kendi düşüncelerinde, ne bu okula bağlı Pythagorasçılar’da ve ne de İhvân-ı Safâ’ya kadar diğerlerinde bu şekilde bir “müzik-kosmos ilişkisi” kurmaya yönelik bir bilgi görülmemektedir. Dolayısıyla İhvân-ı Safâ’nın müzik ve kosmos ilişkisi konusunda ortaya koydukları fikirlerin Pythagoras’ın temelini oluşturduğu fikirlerin daha ilerisinde ve Ud merkezli bir müzik-kosmos ilişkisi doğrultusunda meydana getirilmiş düşünceler olduğu için, yeni ve orijinal düşünceler olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynaklar

Bolay, Suat Hayri, (1990), Felsefî Doktrinler Sözlüğü, İstanbul, Türkiye, Akçağ Yayınları

Chadwick, H.B., (1991), The Consolations of Music, Logic, Theology and Philosophy, Oxford,UK, Oxford University Press

Corbin, Henry, (1986), İslâm Felsefesi Tarihi, Çev. Hüseyin Hatemi, İstanbul, Türkiye, İletişim Yayınları

Copleston, Frederick, (1986), Felfese Tarihi, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, Türkiye, İdea Yayınları

Çetinkaya, Yalçın, (2018), Gezegenlerin Hareketinden Mûsikî Nağmelerine, Rast Musicology Journal, 6(1), 1788-1804

Çetinkaya, Yalçın, (1995), İhvân-ı Safâ'da Müzik Düşüncesi, İstanbul, Türkiye, İnsan Yayınları

D'Erlanger, Baron Rodolphe, (1930), La Musique Arabe, Paris, Fransa,

Eberhard, W, (1946), Büyük Bilgi ve Müzik Hakkında Notlar (Konfüçyüs Felsefesine Ait Metinler) Çev. Muhaddere Nabi Özerdim, Ankara, Türkiye

Fahri, Macid, 1987, İslâm Felsefesi Tarihi, Çev. Kasım Turhan, İstanbul, Türkiye, İklim Yayınları

Gökberk, Macit, (1985), Felsefe Tarihi, İstanbul, Türkiye, Remzi Kitabevi

Guthrie, W.K.C., (1983), İlkçağ Felsefesi Tarihi, Çev. Ahmet Cevizci, Ankara, Türkiye, Gündoğan Yayınları

İkhvan-ı Safa, (1957), Resail, I-IV, Beirut, Daru's-Sadr

Karlıga, Bekir, (1980), Pythagorasçı Felsefenin Türk-İslâm Felsefesine Yansımaları, İstanbul, Türkiye, Felsefe Arkivi

Kılıç, Mahmud Erol, (1990), Corpus Hermeticum Libellus, İslâm Kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Türkiye, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kranz, Walter, (1984), Antik Felsefe, Çev. Suad Y. Baydur, İstanbul, Türkiye, Sosyal Yayınları

Lavoix, Henry, 1955, Histoire de la Musique, Paris, Fransa, Librairie Orientaliste

Lâdikli Mehmed Çelebi, (1982), Zeynu'l-Elhân fî 'ilmi't-Te'lîf ve'l-Evzân, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ruhi Kalender, Ankara, Türkiye, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Mc Kinney, Howard D. and Anderson, W.R., 1954, Music in History, New York, USA, American Book Company

Mimaroğlu, İlhan, (1987), Müzik Tarihi, İstanbul, Türkiye, Varlık Yayınları

Nasr, Seyyid Hüseyin, (1988), İslâm'da Düşünce ve Hayat, Çev. Fatih Tatlılıoğlu, İstanbul, Türkiye, İnsan Yayınları

Nasr, Seyyid Hüseyin, (1989), İslâm ve İlim, Çev. İlhan Kutluer, İstanbul, Türkiye, İnsan Yayınları

Nasr, Seyyid Hüseyin, (1985), İslâm

Kozmoloji Öğretilerine Giriş, Çev. Nazife Şişman, İstanbul, Türkiye, İnsan Yayınları

Pole, William, 1924, The Philosophy of Music, London, United Kingdom

Rosenthal, Franz, (1975), The Classical Heritage in Islam, London, UK, Routledge and Keagan Paul

Rougnon, Paul, 1936, La Musique et Son Histoire, Paris, Fransa

Schuon, Fritjof, (1985), Gnosis, Divine Wisdom'dan aktaran Seyyid Hüseyin Nasr, İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş, Çev. Nazife Şişman, İstanbul, Türkiye, İnsan Yayınları

Sunar, Cavit, (1974), Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe, Ankara, Türkiye, A.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları

Şerif, M.M., (1990), İslâm Düşüncesi Tarihi, Çev. İlhan Kutluer, İstanbul, Türkiye, İnsan Yayınları

Taylan, Necib, (1983), Anahatlarıyla İslâm Felsefesi, Kaynakları, Temsilcileri, Tesirleri, İstanbul, Türkiye, Ensar Neşriyat

Tunalı, İsmail, (1983), Grek Estetiki, İstanbul, Türkiye, Remzi Kitabevi

Uludağ, Süleyman, (1976), İslâm'da Mûsikî ve Semâ', İstanbul, Türkiye, İrfan Yayınevi

Ülken, Hilmi Ziya, (1974), Felsefeye Giriş, Ankara, Türkiye, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları

Relationship of music and cosmos in the thought of the Ikhwan es-Safa

Extended Abstract

In the history of Islamic thought, the Ikhwan es-Safa is considered a very distinctive school due both to its origin, and its system. Founded in Basra, the full name of this school of thought was İhvân es-Safâ and Hullân el-Vefâ and Ehl el-Hamd and Ebnâ el-Mecd. The name Ikhwan es-Safa had been used by a group of independent philosophers (libres penseurs), who were tirelessly involved in science and philosophy, if not directly for their sake, but with the hope of building a kind of moral-spiritual community, where the heterogenic Islamic state elite can take refuge away from the wide-spread conflicts among religious groups, national societies and Muslim sects.

The most important work of the Ikhwan es-Safa is the encyclopedia-like “Epistles (Risaleler)”. It is evident from the Epistles that the “Brothers of Purity and Loyal Friends” are brothers, each of whom are “pure souls, and they believe in and remain faithful to every sign”. Having emerged during the reign of the Buyids in Basra, Ikhwan es-Safa was a secret philosophical-religious society. Although the Ikhwan had claimed that they had been the 10th Century representatives of the Pythagorean school and that they had followed him in various sciences, it is possible to say that especially in the area of music, they established an idea of music, and a “musical way of thinking” by combining their own thoughts in music with the musical thinking and experiences that occurred and were developed starting from the B.C 6th Century of Pythagoras until their own era. This claim is based on the musical texts found in the Epistles (Risaleler) where we understand that they had taken especially the relationship of music and cosmos that Pythagoras started, so much further.

In their fifth epistle of their encyclopedical work, the Epistles (Risaleler), the Ikhwan es-Safa likens the movement of planets and the sound they make as they move to the tune of Oud (Ud), and informs that the four strings of Oud (Ud) correspond to the four main elements of nature, that is earth, air, water, and fire. Claiming that the movements of planets are like the tunes of Oud, and the four strings of Oud correspond to the four main elements of nature, that is earth, air, water, and fire are conceptions that are even today quite novel and exciting. However, I would like to bring to mind that these ideas of the Ikhwan es-Safa are generally inspired from their master Pythagoras’ sense and idea of the cosmos. That being said, the fact that the Ikhwan established these thoughts and interpretations of a relationship between music and cosmos over Oud, demonstrates that this particular idea and its form of expression are indeed authentic. This is because Oud was the most respected instrument in their region and within the Islamic musical circles in general both during and after the Ikhwan’s era. Oud is in a way a common instrument of Islamic musical culture and civilization. There is no such information in the sense of building such “music-cosmos” relationship neither in Pythagoras’ own sentiments, nor in the Pythagoreans from this school, nor in others until the Ikhwan es-Safa.

It is possible to understand the Ikhwan’s claim on planets making tunes as they rotate via their knowledge of Pythagoras, since they acknowledge Pythagoras as their master, and their submission to his teachings, however, while being submitted to their master’s thoughts, they branch out from this particular notion by their own interpretation and description. Likening the tunes of planets (earths) as they rotate to the tunes of Oud is an example to that. The Ikhwan’s purpose in attributing such meanings to the tunes of Oud and its strings is to create a connection between the strings and the tune of Oud, with the existence, physical characteristics, and movements of the planets.

The Ikhwan claims that sound and music emerge through connecting tunes to one another by

means of strokes. According to them, the strokes on the strings are like words. Sharp tunes replace letters, notes replace words, music replaces sentences, and the air that carries them becomes the paper. When these regular tunes reach human ear, his nature savors it, and spirits cheer up. It is because these movements and cessations that occur are a measure and quantity that define time, and they resemble the movements of spatial substances. According to the Ikhwan, the unison and regular movements of stars and planets are a measure of time, as well. When time is measured through them in a regular, balanced, and appropriate fashion, its tunes become equivalent to and congruous with those of the planets and stars. At that moment, fractions of spirits that exist in the physical world recall the bliss and joy they felt in the universe of planets. Because these tunes are the purest and the most genuine, these notes are good, the aggregation of these masses are beautiful, their ores are pure and aligned symmetrically, their movements are rather neat, with complete harmony.

The Ikhwan es-Safa respond to those who claimed that the planets have a quintet nature, and they could not have tunes and sounds, and say, “Even though planets have a quintet nature, they are not contrary to these masses with regards to the characteristics we talk about. This is because some of them illuminate their surroundings like fire; such as stars. Some are transparent like crystal; such as planets. Some are as bright as a mirror; such as the moon. Some lend to being both luminous and dark; like air. The moon and the planet Mercury (Utarid) can also be included in this group.”

Here is how the Ikhwan explain this phenomenon: “The shadow of earth reaches all the way to Mercury (Utarid). These are all qualities of natural forms. In this respect, celestial objects are like that too. So, as things stand, we can say that even though the planets have a quintet nature, they are not antithetical to natural substances with all their characteristics; it is just that some of their qualities are different. Because it is not hot or cold or humid; on the contrary, it is dry, and harder than ruby. It is purer than air, clearer than crystal, and brighter than mirror. The planets also knock against each other, and tinkle like copper and iron. Their tunes are in harmony and coordinated with each other. Just like the tunes coming from the strings of an Oud; their melodies are balanced...”

While claiming that the planets create tunes as they move, the Ikhwan es-Safa comes very close to the Pythagoras’ notion. It is safe to think that such thoughts of the Ikhwan are a bit enhanced form of Pythagoras’ conceptions of “the planets making sounds as they move”. Pythagoras had explained how he had heard attractive tunes and lovely melodies coming from the movements of planets, and that he had engraved these songs in his imagination and memory.”

The Ikhwan es-Safa acknowledge Pythagoras as an almohad of wisdom from the Harran region, and talk about that on page 200 of the 3rd volume of the Epistles; mentioning the influence of this philosopher on them, they talk about the tunes emanating from the movement of the planets, as a result of this influence: “My brother (may Allah endorse you and us with his strength), if the movements of those creatures living on planets did not make sounds and tunes, their sense of hearing would have had no use. If they did not have a sense of hearing, they would have been deaf, mute, and blind, just like the motionless creatures whose existence is incomplete. Authentic evidence derived by means of philosophical logic show that those who live in the skies and on the planets are Allah’s angels and committed vassals who can hear, see, think, know, read, and tirelessly glorify him day and night. Their glorification was sweeter than Prophet David’s recitation of the Psalm on the altar, and more beautiful than the fluent tunes of the oud heard from Kisra’s palaces. If it is claimed that they should also have had the senses of smell and taste, and touch, then we say that such senses of smell and taste and touche are only bestowed upon creatures who eat and drink water, so that they can distinguish useful from that which is harmful, and protect their bodies from the deadly and damaging heat and cold. The people of skies and planets are creatures who do not need such things. They do not need to eat or drink. Glorification is their food, tehliil (uttering Lâ ilâhe illallah) is their drink,

and contemplation, research, knowledge, conscience, skill, sensation, taste, relief, bliss, and comfort are their fruits. The movements of planets and stars have pleasant and sweet tunes and melodies that give relief to the soul. These tunes and melodies remind the simple souls who live there the happiness in the realm of spirits, which is located over the orbit with superior and more dignified ores than those of the realm of planets. This realm of spirits is life itself that possesses the appealing smells and the blessings of comfort that can only be found in heaven, as heralded in Kur'an by Allah.”

Keywords

ikhwan es-safa, music and cosmos, tunes of planets, epistles (risaleler), pythagoras